

The Role of Diversification of Enterprises in Increasing the Efficiency of the Innovative Economy

Gapparov Behzod Nematillaevich¹

Igamberdiyev Dilshod Kholmurodovich²

Аннотация.

Мақолада хўжалик юретиш субъектлари фаолиятини диверсификациялаш ва трансформациялаш мақсадида унинг асосий усуллари ва босқичлари келтирилган, шунингдек, мазкур жараёни дифференциал равишда бошқарув органлари томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари баён қилинган.

Калит сўзлар. қайта таркибланиш, диверсификация, рентабеллик, баланс, технологик тизим, аудиторлик текшируви, стратегия, асосий фондлар, потенциал имкониятлар, маркетинг.

¹ Independent researcher, senior lecturer of Jizzakh Polytechnic Institute

² Independent researcher, Assistant of Jizzakh Polytechnic Institute

Кириш. Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, давлатимиз чегаралари дахлсизлигини, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариши учун зарур шарт-шароитларни яратди. Олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш бўйича устувор йўналишларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони билан “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” қабул қилинди. Унга кўра III - устувор йўналиш қилиб иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларида, яъни таркибий ўзгаришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш белгиланди [Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7- февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони]. Ўз навбатида таъкидлаш жоизки, иқтисодийнинг реал сектори корхоналарнинг қайта таркибланиши, яъни диверсификацияланиши ва трансформацияланиши, ўз моҳиятига кўра ўзининг таркибидан майда улгуржи ва паст рентабелли корхоналарнинг ажратилиши билан изоҳланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Диверсификация ва трансформация атамалари бўйича сўнгги пайтларда оммавий ахборот воситаларида, вақтли матбуотда, шунингдек, “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7- февралдаги ПФ-4947 сонли Фармонида, шунингдек, баъзи иқтисодчи олимлар томонидан оммавий қўлланмаларда диверсификациянинг [В.В.Веркин, М.А.Айнақулов, 2004] иқтисодий-ижтимоий инқирознинг олдини олишдаги аҳамияти батафсил баён этилган бўлса, баъзи манбаларда эса диверсификациянинг хўжаликлараро ўзаро ҳамкорлик асосида вужудга келиши асослаб берилган [М.А.Айнақулов, Э.М.Абдухамидов, 2016]

Тадқиқот усуллари. Мазкур соҳага оид манбаларни ўрганиш натижасида иқтисодийнинг модернизация қилиниши шароитида йирик корхоналарни қайта таркиблаш йўли билан қатор вазифаларни ҳал этиш мумкинлиги асосланди, хусусан:

- хизмат кўрсатишни унинг балансида ушбу хизмат кўрсатишга бевосита алоқадор бўлмаган тузилмаларни ушлаб туришдан ҳалос этиш;
- майда улгуржи, паст рентабелли ва зарар келтирувчи хизмат кўрсатишларни касаначиларга топшириш йўли билан хизматларнинг технологик тизимини улардан холос этиш;
- хўжалик фаолиятини диверсификациялаш имкониятларидан фойдаланиш ва шу асосда кичик тадбиркорликнинг янада ривожланишини таъминлаш.

Турли хўжалик юритувчи субъектларнинг стратегик ривожланишини инобатга олган ҳолда, унинг фаолиятини диверсификациялашни амалга оширишга қуйидагича ёндашиш

мумкин:

Биринчи босқич. Корхонани комплекс тадқиқ этиш, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

- корхона, унинг ташкилий тузилмаси ва бошқарув тизимининг умумий тавсифи;
- корхонанинг мол-мулкни аниқлаш, корхона асосий фондларининг аҳволини инвентаризация қилиш, улардан фойдаланиш самарадорлиги;
- корхонанинг молиявий аҳволини таҳлил қилиш;
- хўжалик фаолияти харажатларини ўрганиш (фойда келтириш даражасини таҳлил қилиш);
- унинг захиравий, шунингдек, меҳнат потенциали бўйича иқтидорли имкониятларини ўрганиб чиқиш.

Иккинчи босқич. Рақобат муҳити ва корхонанинг товар бозорларидаги мавқеини таҳлил қилиш ва баҳолаш, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

- товарнинг маркетинг тадқиқотини ўтказиш;
- корхона маркетинги соҳасидаги тадқиқотлар.

Учинчи босқич. Корхонани ривожлантириш стратегияси ва уни молиявий соғломлаштириш бизнес-режасини ишлаб чиқиш, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

- корхонани ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш;
- корхона фаолияти стратегиясини шакллантириш (ишлаб чиқариш турлари, таъминот-сотиш, ишлаб чиқариш-технологик, нарх-наво, молиявий, инвестицион, кадрлар ва бошқа сиёсатлар);
- ташкилий-бошқарув тизимини шакллантириш;
- ислохотлар жараёнини режалаштириш ва уни бошқариш.

Бир жумлани алоҳида қайд этиб ўтиш лозимки, яъни юқорида кўрсатилган масалаларни турли йўналишлардаги консалтинг фирмалари ёрдамида ҳал этиш кутилган натижаларни беради.

Ушбу ишларнинг **биринчи босқичини** амалга оширишда асосий ижрочилар сифатида аудиторлар иштирок этади. Уларнинг вазифаси хизмат кўрсатиш корхонасининг молиявий ҳисоботлари ундаги ҳақиқий ҳолатни қанчалик аниқ акс эттиришини аниқлашдан иборат бўлади. Гап шундаки, кўпинча хизмат кўрсатиш корхонасининг ҳисоб юритиш сиёсати ноаниқ акс эттирилади, бунинг натижасида маҳсулот таннари ва фойда нотўғри ҳисоб-китоб қилинади ва барча молиявий кўрсаткичларни аниқ ҳисоблаб чиқишнинг имкони бўлмайди. Бундай вазиятдан чиқишнинг иккита йўли мавжуд: ё аудитор ҳисоботларни тўлиқ тиклашни амалга оширади (лекин бу жараён узоқ вақт ва кўп маблағ талаб қилади, бунга хизмат кўрсатиш корхонасининг имконияти бўлмаслиги мумкин), ёки аудиторлар ҳисоботларга ўзгартишлар киритиш бўйича тавсиялар беради, бу тавсияларни эса, хизмат кўрсатиш корхонасининг ўзи бажаради. Биринчи босқичнинг асосий вазифаси иқтисодий ва молиявий кўрсаткичлар асосида хизматларга нархлар белгилашга сезиларли таъсир кўрсатувчи алоҳида хизмат кўрсатиш участкаларини аниқлашдан иборат.

Корхона фаолиятини диверсификациялаш (қайта таркиблаш) ишларининг **иккинчи босқичини** амалга оширишда менежмент ва маркетинг бўйича мутахассисларга муҳим роль берилади. Бунда корхона материаллари ва тегишли бозор тузилмаларининг маълумотлари ўрганиб чиқилиши лозим. Айнан ушбу босқичда хизмат кўрсатишнинг муайян технологик жараёнларида иштирок этувчи корхонанинг рентабелсиз ва паст рентабелли бўлинмаларига алоҳида эътибор қаратилади, бунинг сабаблари ва ушбу бўлинмалар фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари таҳлил қилинади.

Бу борадаги ишларнинг **учинчи босқичи** энг мураккаб жараён бўлиб, у ташкилий тадбирлар мажмуининг ишлаб чиқилишини ўз ичига олади. Мазкур босқичда корхона активларининг самарасиз қисмини сотиш, корхона таркибидан рентабелсиз ва паст рентабелли фаолиятларни ажратиш, уларни давлатнинг имтиёзларига кўра кичик тоифадаги субъектларга бериш орқали ишлаб чиқариш жараёнларини ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилади.

Таҳлил натижалари. Юқорида таъкидланганидек, диверсификациялаш (қайта таркиблаш) фаолият самарадорлигини ошириш асосида корхона бизнесининг қийматини оширишга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуини ўзида намоён қилади. Ушбу концепцияга мувофиқ диверсификациялаш (қайта таркиблаш) тадбирини бошлаш учун мазкур хизмат кўрсатиш корхонасининг бизнесини баҳолаш зарур. Ҳар қандай соғломлаштириш ишида муваффақиятнинг ярми тўғри ташхис қўйилишига боғлиқ. Шу муносабат билан баҳолаш, биринчи навбатда, корхонанинг ташхиси ҳисобланади [В.В.Веркинов, М.А.Айнақулов,2004].

Баҳолаш ўрнига хизмат кўрсатиш корхонасида аудиторлик текширувидан фойдаланиш мутлақо нотўғри қадам ҳисобланади. Шунинг учун аудиторлик текшируви баҳолаш ўрнига эмас, балки баҳолаш билан бирга ўтказилиши керак. Кейинги ишлар жараёнида корхона учун мол-мулкни сотишга зарурат туғилиши мумкин. Шу муносабат билан ушбу мол-мулкни баҳолаш зарур бўлади. Бундан ташқари, хизмат кўрсатиш корхонасини ривожлантиришда инвестиция лойиҳаларини баҳолаш ва бизнесни режалаштириш бўйича билимлар талаб этилиши мумкин. Шундай қилиб, иқтисодийетни модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш корхонасини диверсификациялаш (қайта таркиблаш) учун баҳолаш ишларининг аниқ бажарилишини таъминлаш лозим.

Корхоналарни диверсификациялаш (қайта таркиблаш) ишлари, фақат уларда корхонанинг ва тегишли бозор инфратузилмасининг мутахассислари иштирок этган тақдирда, бажарилиши мумкин, диверсификациялаш (қайта таркиблаш) дастурининг ишлаб чиқилиши натижасида эса, хизмат кўрсатиш корхонасининг нафақат иқтисодий, балки ижтимоий, маънавий мақом йўналишлари аниқланади.

Корхоналарни диверсификациялаш меҳнат тақсимооти ва хизмат кўрсатишнинг ихтисослашувини таъминлаган ҳолда, ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотларидан баҳраманд бўлувчилар, яъни, истеъмол қилувчиларнинг манфаатларини инобатга олувчи ягона концепция доирасида амалга оширилиши лозим. Минтақаларда диверсификацион жараёнларни ривожлантириш “Диверсификация ривожини қўллаб-қувватлаш дастури” таркибига кирувчи махсус ишланмаларга асосланиши керак [М.А.Айнақулов, Э.М.Абдухамидов, 2016].

Корхоналарни диверсификациялаш жараёнида бир-бирига хом ашё, ресурслар, товарлар, ишлар ва хизматларни ўтказиш каби ўзаро кооперацион алоқа касб этувчи бир нечта

хўжалик субъектлари ҳамкорлик муносабатида бўлади, шунингдек, якуний даромад ва фойдани (қўшилган қиймат) олиш билан боғлиқ ўзига хос муносабатларга киришади. Шунинг учун ҳам ҳар бир туман ҳокимликлари мазкур туманнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳиссасини қўшаётган иқтисодиётнинг базавий корхоналари учун ўзининг дифференциал “Корхонани диверсификация-лаш Низоми”нинг яратилиши ва шу асосида иш фаолияти юзасидан доимий мониторинг юритиши керак, чунки диверсификациялаш жараёнлари йилнинг тўрт фаслида ҳам барқарорликни таъминлаш гаровидир. Бу ва шунга ўхшаш масалалар Республикамиздаги юқори бошқарув органларига оид тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали ҳал этилишни ҳам ўз навба-тида талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7- февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
2. В.В.Berkinov, М.А.Айнақулов. “Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi”. Jizzax: 2004-114 b.
3. М.А.Айнакулов, Э.М.Абдухамидов Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов. //«Молодой ученый». Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50.